

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ
д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ 22 ” червня 2019 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ”

План

1. Екологічна глобалізація
2. Концепції подолання екологічних проблем в сучасній Україні
3. Екоетика

Час проведення: 2 години.

Харків – 2019

На початку ХХІ століття немає необхідності доводити гостроту і масштабність, а відповідно, і небезпечність екологічної ситуації в світі.

Наукові досягнення ХХ-ХХІ століть створили ілюзію майже повної керованості світом, однак господарська діяльність людського суспільства, екстенсивне використання природних ресурсів, величезні масштаби відходів - все це входить в протиріччя з можливостями планети (її ресурсним потенціалом, запасами прісних вод, здатністю самоочищення атмосфери, вод, надр). Саме цим проблемам присвячена дана тема, зокрема, будуть розглянуті такі питання:

1. Екологічна глобалізація

Сучасна ситуація на планеті характеризується майже повсюдно різким погіршенням якості навколишнього природного середовища - забрудненням повітря, річок, озер, морів; засміченням відходами життєдіяльності людей, збіднінням а часто повним зникненням багатьох видів тваринного і рослинного світу; деградацією ґрунтів, зпустелюванням, знищенням лісів тощо.

Несприятливий вплив людської діяльності поширився на біосферу, атмосферу, гідросферу, літосферу. Цей конфлікт між суспільством і природою створює загрозу незворотних змін в природних системах, підриву природних умов і ресурсів існування нинішнього і майбутніх поколінь жителів планети. Зростання продуктивних сил суспільства, швидке зростання населення планети, урбанізація, бурхливий науково-технічний прогрес є свого роду каталізаторами цих процесів. Протягом століть людина безконтрольно брала все, що дає їй природа. Але природа як відомо "мстить" людині за кожний невірний, необдуманий крок. Те, що людина зробила з навколишньою природою, вже по своїм масштабам катастрофічно.

Загрози природно-екологічного характеру. Можна виділяти різну кількість глобальних екологічних проблем, оскільки вони тісно взаємопов'язані між собою. Залежно від генералізації або диференціації перелік може складати 5-6 проблем або більше 10. Більшість авторів виділяють наступні проблеми:

1. Парниковий ефект та глобальна зміна клімату. Парниковий ефект – явище в атмосфері Землі, при якому енергія сонячних променів, відбиваючись від поверхні Землі, не може повернутися в космос, оскільки затримується молекулами різних газів. Завдяки цьому ефекту створюються сприятливі умови для проживання населення.

У наш час велике занепокоєння викликає імовірність того, що внаслідок людської діяльності парниковий ефект може суттєво посилитись й призвести до глобального потепління. Парниковий ефект переважно обумовлений вуглекислим газом, метаном, закисом азоту, випарами води, озonom та ін.

газами. За 100 років середня температура Землі зросла на 0,4 – 0,8°C. Найбільш теплими видались 1998, 2001, 2004 роки. Основна проблема – високі темпи зміни температури, оскільки раніше подібні кліматичні зміни відбувались але набагато більш повільно. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) прогнозує, що підвищення середньої температури Землі на 1,5°C викличе підняття рівня Світового океану через танення льоду біля полюсів на 25 см.

Щороку в атмосферу потрапляє більш 7 млрд. тонн «техногенного» вуглецю: 5,4 млрд. тонн його викидається щорічно при використанні мінерального палива, ще до 2,6 млрд. тонн додає знищення лісів. Тенденцією останніх років є зростання загальних обсягів викидів парникових газів. При цьому, країни ЄС скорочують викиди, як і США, а Китай та Індія – суттєво їх збільшують. Найбільшу емісію вуглекислоти у 2013 році забезпечували такі країни, як Китай (9977 млн.т), США (5233 млн.т), Індія (2407млн.т), Росія (1812 млн.т), Японія (1246 млн.т).

Крім підвищення рівня Світового океану підвищення глобальної температури також призводить до змін в кількості і розподілі атмосферних опадів. У результаті стали частішими природні катаклізми, такі як повені, посухи, урагани та інші, знижується врожайність сільськогосподарських культур на постраждалих територіях і підвищується – в інших зонах (за рахунок збільшення концентрації вуглекислого газу). Потепління має, по всій вірогідності, збільшувати частоту і масштаб таких явищ.

Потепління клімату також може призвести до зміщення ареалів видів до полярних зон і збільшити ймовірність вимирання окремих видів – мешканців прибережних зон і островів, чиє існування в даний час знаходиться під загрозою.

З усіх наслідків глобального потепління населення Землі світове співтовариство поки що найбільше турбує **підвищення рівня Світового океану**. Воно призводить до появи народів-безхатченків, домівка і батьківщина яких фізично руйнується. В західній частині Тихого океану острови держави Тувалу, де мешкає близько 11 тисяч людей, наразі знаходяться лиш на декілька сантиметрів над рівнем моря і продовжують зникати під водою. Мешканці тікають в інші країни, переважно в Нову Зеландію. Така ж доля чекає мешканців інших океанських атолів і дрібних островів.

2.Забруднення навколишнього середовища: земель, поверхневих та підземних вод, повітря, харчових продуктів. В кінцевому випадку реципієнтом забруднення є людина, в організм якої потрапляють речовини, небезпечні для її життя та здоров'я. Залежно від типу може бути

забруднення: хімічними речовинами, радіоактивне, електромагнітне, шумове, теплове. Значну небезпеку створюють кислотні дощі. Вони утворюються при викидах в атмосферу діоксиду сірки та окисів азоту. Поєднуючись в атмосфері вони утворюють азотну та сірчану кислоти. Дощ та сніг стають підкисленими (рН стає менше 5,6, а подекуди і менше 3 одиниць). Основні наслідки: закислення природного середовища, виніс корисних речовин з ґрунту, порушення природних рівнів рН, зниження стійкості лісів до засух та хвороб, загибель планктону в озерах.

3.Зменшення біорізноманіття – різноманіття живих організмів – наземних, морських та інших водних екосистем і екологічних комплексів, частиною яких вони є. Виділяють наступні рівні різноманіття: 1) видове (збереження цього різноманіття передбачає збереження існуючих видів тварин, рослин та мікроорганізмів); 2) генетичне – збереження сукупності генофондів різних популяцій одного виду, іншими словами різноманітності в межах кожного виду. Реалізується через існування підвидів, рас, сортів, штамів тощо; 3) ландшафтне - різноманіття екосистем (таких як ліс, болото тощо). Всі рівні біорізноманіття пов'язані між собою. Основною функцією біорізноманіття є регулююча, що проявляється у забезпеченні стійкості екосистем різних рівнів. Значення біорізноманіття для людини: 1) *економічне*, оскільки людина використовує біологічні ресурси у сільському, лісовому, рибному господарстві, промисловості; 2) *рекреаційне*; 3) *екологічне* (через забезпечення самоочищення природи, її відновлення через саморегулюючі механізми); 4) *освітнє та наукове*; 5) *індикаційне* (окремі види є чутливими до токсичних речовин і їх зникнення свідчить про забруднення навколишнього природного середовища); 6) *естетичне та культурне*.

Для науковців не до кінця з'ясованою залишається проблема величини біорізноманіття, яка коливається від 2 до 30 мільйонів видів. У зв'язку з цим, точно оцінити втрати різноманіття можна за хребетними: з 1600 по 1969 роки зникло 38 видів ссавців та 94 – птахів. Вони були знищені переважно внаслідок полювання, але не в останню чергу – через зменшення природного середовища проживання. Основною загрозою залишається не сам факт зникнення видів – таким чином відбувається еволюція – а його темпи. На думку Е.Барноскі за останні 540 млн років було вже п'ять масових вимирань живих істот: Ордовицький (443 млн. років тому), Девонський (359 млн. років тому), Пермський (251 млн. років тому), Тріасово-Юрський (200 млн. років тому) і Крейдяний (65 млн. років тому). У ході Крейдяного масового вимирання було знищено 76% живого світу, в тому числі динозаври. Причиною шостого масового вимирання стане діяльність людини. Сучасні

темпи вимирання близькі, за різними оцінками, до періоду вимирання динозаврів і при їх збереженні за декілька століть може початись масове вимирання живих істот на Землі.

4. Ресурсна проблема. Перш за все, на повний зріст встає знаменита проблема Мальтуса, сформульована їм ще в кінці XVIII ст. — проблема невідповідності зростаючих потреб людства, що збільшується в геометричній прогресії, і запасів природних ресурсів планети, що зменшуються (їх виробництво зростає в арифметичній прогресії). Якщо самого Мальтуса турбувало невідповідність зростання населення зростанню виробництва їжі, то тепер ситуація стала значно складніша. На сьогодні перед людством вимальовується перспектива неминучого вичерпання запасів вугілля, нафти і газу (їх запасів залежно від виду вистачить на 50-300 років). Продовжує зменшуватися продуктивність біоти, Світового океану, родючість ґрунтів.

5. Проблема накопичення відходів, що виникає внаслідок того, що ресурсні цикли на сьогоднішній день не є замкненими. В результаті виробництва та споживання формується велике різноманіття відходів за хімічним складом, рівнем токсичності, можливістю переробки і повторного використання. Окремого вирішення вимагають проблеми утилізації радіоактивних відходів, які неможливо переробити, а лише захоронити. На світовому рівні занепокоєння викликає накопичення пластику. Так, за період 1992 – 2010 роки обсяги виробництва пластику в світі збільшились на 130% та досягли показника 265 млн.т. Загалом, 50% пластикової тари є одноразовою та не переробляється повторно. Пластик накопичується не лише на полігонах твердих побутових відходів, але і формує декілька потужних «плям» у Світовому океані, загрожуючи існуванню морських біоценозів.

6. Збільшення кількості надзвичайних ситуацій (НС) природного та техногенного характеру. Статистика однозначно свідчить про зростання катастроф як природного, так і техногенного характеру. Причини останніх полягають у збільшенні кількості інженерних споруд високого рівня складності та накопичення небезпечних речовин, що можуть потрапити у навколишнє середовище внаслідок будь-якого порушення режиму експлуатації або зовнішніх впливів. Природні НС трапляються в середньому вдвічі частіше порівняно з доіндустріальним періодом. Вчені пов'язують це із зменшенням площ лісів, парниковим ефектом, що викликає різкі перепади погоди, фіксування екстремальних температур і такі гідрометеорологічні явища, як повені, паводки, засухи, шторми виникають значно частіше. Якщо проаналізувати кількість великих природних катастроф, починаючи з 1950 р. до 2007 р. включно, то найбільшою є частка природних катаклізмів типу штормів (41 %), приблизно однакова кількість – землетрусів (28 %) і паводків

(25 %), засух (що найхарактерніше для Африки) – 6 %. Водночас, якщо порівняти кількість загиблих, то спостерігається дещо інша картина. Найбільша частка загиблих від землетрусів (55 %), від штормів – 36 %, паводків – 7 % і засух – 2 %.

7. Проблема знищення лісів. За весь період антропогенезу площа лісів на Землі зменшилась приблизно вдвічі і зараз заліснено приблизно 30% суші. Середні темпи знищення лісів у світі складають 7,3 млн.га на рік. Ліси виконують важливі екостабілізуючі функції, що полягають у збереженні балансу кисню в атмосфері; боротьбі з ерозією ґрунтів; підтримці газового балансу і вологості атмосфери; стабілізації кліматичних показників (включаючи зниження інтенсивності екстремальних природних явищ – повеней, посух, спеки, ураганів, тайфунів та ін.); формуванні стійкого гідрологічного режиму і самоочищення природних вод; формуванні біопродуктивності ґрунтів; забезпеченні біологічної переробки органічних залишків і знешкодження відходів. Зупинення негативної тенденції зведення лісів може сприяти вирішенню інших екологічних проблем.

Природа відчуває негативний вплив суспільства від використання компонентів навколишнього середовища в якості ресурсної бази виробництва, від дії виробничої діяльності людей на навколишнє природне середовище (забруднення); від демографічного тиску на природу (сільськогосподарське використання земель; зростання населення, ріст великих міст).

Тут переплітається багато глобальних проблем людства - ресурсна, продовольча, демографічна - всі вони мають в тій чи іншій мірі вихід на екологічну проблематику. Але і вона має великий вплив на ці та інші проблеми людства.

Можна виділити два аспекти екологічної проблеми: - екологічні кризи, що виникають як наслідок природних процесів; і кризи, що викликані антропогенною дією і нераціональним природокористанням. Наступ льодовиків, виверження вулканів, утворення гір, землетруси та пов'язані з ними цунамі, урагани, смерчі, повені - все це земні природні фактори, які вважаються закономірними на планеті. Але виникали і інші екологічні проблеми.

Великої гостроти екологічна ситуація досягла в розвинених країнах (хоча в останні роки у зв'язку з різними природоохоронними заходами ситуація змінюється). У великих містах з локалізацією промислових підприємств і транспорту на невеликих територіях це виражається, в першу чергу, в забрудненні атмосфери і має дуже великий вплив на стан здоров'я людей, концентрація яких дуже велика. Кислотні опади руйнують споруди з мармуру та інших матеріалів. Історичні пам'ятки Греції і Риму, простоявши тисячоліття, за останні роки руйнуються прямо на очах. Існує загроза втрати багатьох пам'яток архітектури в країнах Західної Європи в найближчі 15-20

років. Навіть тенденція до потепління клімату на планеті є не природним явищем, а пов'язана з забрудненням атмосфери вихлопними газами і відходами промислових підприємств. Ця проблема отримала назву - парниковий ефект. Суть його в тому, що CO₂ (вуглець) в атмосфері, пропускає променисту енергію Сонця, але затримує теплове випромінювання Землі і тим самим створює так званий "парниковий" ефект. Сьогодні мова йде вже про глобальне потепління клімату на всій Земній кулі. Як би на підтвердження висновків учених, погодні умови в ключових районах світу показали, якими стануть умови життя в результаті посилення "парникового" ефекту. Ніхто точно не знає, які можуть бути результати загального потепління клімату Землі, однак зрозуміло, що воно матиме вплив на землеробство, оскільки більш теплий клімат значно скоротить площі, де можна вирощувати зернові культури. Підвищення температури на 2-4° C призведе до підвищення рівнів морів приблизно на 80 сантиметрів і більше. Як відомо, для прибережної смуги характерна висока щільність населення, а при умовах, перерахованих вище, підняття води може поглинути до 60 кілометрів морських берегів за найближчі 50 років. Необхідна оцінка наукових даних і можливого курсу дій для світового співтовариства з цього питання.

Найважливішою складовою частиною атмосфери, що впливає на клімат і захищає все живе на Землі від випромінювання Сонця, є озоновий шар. Основна маса озону розташована на висотах від 10 до 50 кілометрів, і його максимальна щільність спостерігається на висоті 16-26 кілометрів. Озон атмосфери поглинає жорстке ультрафіолетове випромінювання. Спостереження штучних супутників Землі, показали, що "дірка" в озоновому шарі займає площу, рівну території США, з'являється в жовтні і зникає в листопаді (весна у південній півкулі). Це явище, що одержало назву "озонова діра", серйозно турбує світову громадськість. З ростом інтенсивності ультрафіолетової радіації вчені пов'язують збільшення захворювань очей і онкологічних захворювань у людей; виникнення мутацій; зменшення продуктивності фітопланктону - основного корму риб і морських організмів.

У зв'язку із загостренням ситуації в 1985 році була підписана Віденська конвенція, з 1 січня 1989 року набув чинності Монреальський протокол, що обмежує виробництво та використання хімічних речовин, які пошкоджують озоновий шар. (Обидва ці документа ратифікувала понад 40 країн світу, в тому числі і наша держава.)

Однак головну причину збільшення смертності від раку легенів вчені вбачають у розвитку автотранспорту, засміченні повітря міст вихлопними газами автомобілів. В даний час в світі налічується понад 500 мільйонів автомобілів. До того ж основною причиною фотохімічного туману (смогу) є відпрацьовані гази автомобілів. Це явище спостерігається в багатьох великих містах світу - Мехіко, Лос-Анджелесі, Нью-Йорку, Чикаго, Бостоні, Токіо, Мілані та інших, і незабаром, можливо, такі ж процеси виникнуть і у нас в країні. Серед заходів щодо зниження шкідливого впливу автомобільного транспорту (основні шляхи розвитку автотранспорту в інтересах захисту

навколишнього середовища), необхідно виділити, перш за все удосконалення конструкції автомобілів з точки зору токсичності; підвищення рівня технічного обслуговування та вдосконалення систем і методів контролю за технічним станом машин; переведення автомобілів на інші види палива; створення нових, "чистих" з екологічної точки зору, автомобілів. У ряді країн світу все частіше звертаються до ідеї створення "чистого" автомобіля - електромобіля.

Говорячи про масштаби впливу людини на природу, не можна не назвати проблему радіоактивного забруднення навколишнього середовища, пов'язану з атомною енергетикою і випробуваннями ядерної зброї. Після аварії на Чорнобильській АЕС (квітень 1986 року), де і донині ситуація залишається серйозною, думки висловлюються прямо протилежні: одні - за подальший розвиток, інші - за ліквідацію всіх наявних АЕС та припинення будівництва нових. Можна по-різному ставитися до атомних станцій, проте їх існування в найближчі роки - об'єктивна реальність.

ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища) бере участь разом з МАГАТЕ та Всесвітньої організацією охорони здоров'я (ВООЗ) у здійсненні різних проектів, що стосуються оцінки ризику і управління складними промисловими установками.

Термоядерний синтез, за висновками МАГАТЕ, є способом отримання енергії, потенційно прийнятним з точки зору екології, безпеки і економіки, і може в майбутньому забезпечити весь світ необхідною кількістю енергії.

Обговорюючи найбільш актуальні екологічні проблеми, сьогодні виділяють феномен "третього світу". Причому гострота соціально-екологічної ситуації в більшості країн, що розвиваються, обумовлена багатьма причинами, в тому числі - природною своєрідністю тропічного поясу, в межах якого розташовано більшість країн, що розвиваються. Якщо для промислово розвинених країн екологічні проблеми мають переважно "індустріальний характер", то для країн, що розвиваються негативні соціально-екологічні фактори пов'язані з "над використанням природних ресурсів (лісів, ґрунтів, інших природних багатств). Іншими словами, якщо розвинені країни страждають від свого "багатства", то країни, що розвиваються - від "бідності".

Причому екологічна ситуація в світі має неадекватний характер - відбулося розмежування країн по відношенню до проблем екології. Вони розділилися на країни, що ведуть інтенсивну роботу по захисту природи (в основному це розвинені індустріальні держави) і країни, в кращому випадку пасивні щодо екології. Офіційно визначилася група країн "третього світу", яка зажадала, щоб екологічні заходи не стали гальмом їх індустріального розвитку, так як відволікають кошти від головних напрямків їх економічного розвитку. Країни, що розвиваються, звинувачують розвинений світ у небажанні визнавати відповідальність за забруднення навколишнього середовища планети, розширення "озонової дірки", "парниковий" ефект, зміну клімату тощо. І вважають, що саме економічно розвинуті країни повинні взяти на себе провідну роль у глобальних діях щодо запобігання

екологічної катастрофи. Найімовірніше світова спільнота прийме якісь компромісні міжнародні документи, але проблема в тому, наскільки відповідально вони будуть виконуватися.

Ще однією важливою екологічною проблемою є винищення лісів. Століття розчищення лісів під рілля і пасовища, збір дров, промислові лісозаготівлі зменшили площу лісів на одну третину.

Дерева і ґрунти мають величезне значення для глобального кругообігу кисню і вуглецю, це особливо важливо у зв'язку з можливістю кліматичних змін через підвищення вмісту в атмосфері вуглекислого газу. У країнах "третього світу" спостерігаються небувалі темпи знищення вологих тропічних лісів - приблизно 20 гектарів в одну хвилину.

Попит в індустріально розвинених країнах на деревину також відіграє роль у зведенні тропічних лісів. Уряди країн, що розвиваються приносять в жертву свої ліси, щоб оживити зовнішню торгівлю. Деревину експортують, як правило, ТНК (транснаціональні корпорації), які не надто піклуються про дотримання необхідних екологічних правил вирубки лісу, залишаючи часто деградовані території. Катастрофічне скорочення лісів в країнах Південно-Східної Азії може призвести до їх повного знищення вже через 15-20 років.

У зв'язку з дуже важливим значенням вологих тропічних лісів їх знищення є екологічним лихом для всієї планети. Воно виразиться в скороченні надходження кисню і збільшення вмісту в атмосфері вуглекислого газу і, головне, знищення багатьох видів рослин і тварин.

Історики кажуть: "шукайте у пустелях сліди зниклих цивілізацій". Нині процес зпустелювання, що зароджувався локально, прийняв глобальні масштаби, і це є ще однією небезпечною глобальною проблемою. За кліматичними даними, пустелі і напівпустелі займають більш третини поверхні суші, і на цій території проживає понад 15% населення світу. Тільки в результаті господарської діяльності людей в останній чверті ХХ - на початку ХХІ століття з'явилося понад 9 мільйонів квадратних кілометрів пустель. До основних причин зпустелювання можна віднести знищення рослинності з-за надмірного випасу худоби; розорювання колишніх сільськогосподарських масивів; вирубування дерев і чагарників (на паливо); порушення ґрунтового покриву в результаті дорожнього, промислового будівництва та інших видів господарської діяльності. Додається до цих процесів вітрова ерозія, висушування верхніх горизонтів ґрунту, посухи. Пустеля Сахара "росте" в середньому на 1 кілометр в рік, а пустеля Туркана (Кенія) місцями просувається на 10 кілометрів в рік.

Відомий американський вчений Лестер Браун вважає, що якщо світове співтовариство стурбоване в першу чергу фізичною деградацією планети, то організуючим принципом нового світового порядку стане принцип екологічної безпеки. На першому плані у всьому світі виявляться не ідеологічні, а екологічні проблеми; домінувати будуть не відносини між націями, а відносини між націями і природою. Людині настійно необхідно докорінно змінити її ставлення до навколишнього середовища і свої уявлення про "безпеку". Сьогодні уряди багатьох країн продовжують розглядати

"безпеку" тільки з військової точки зору. І хоча досі існує можливість розв'язання ядерної війни, що представляє серйозну небезпеку для навколишнього середовища, і для людини, все ж таки поняття "безпека" має включати і турботу про середовище проживання.

Природний шлях виживання - максималізація стратегії ощадливості у відношенні з навколишнім світом. Однак легко сформулювати все теоретично, але дуже важко перекласти це на мову практичної діяльності. У цьому складному процесі повинні брати участь всі члени світової спільноти - від міжнародних організацій до кожної людини окремо. Для одних людей цей процес може бути сферою соціальної активності (наприклад, участь в русі "зелених"), а для інших (їх більшість) протікати непомітно, поступово змінюючи образ мислення і форми поведінки. Треба зазначити, що сьогодні міждержавні форми співробітництва виходять на якісно новий рівень. Укладаються міжнародні конвенції по охороні навколишнього середовища (квоти вилову риб, заборона на промисел китів та ін.), здійснюються різні спільні розробки і програми. Активізувалась діяльність громадських організацій по захисту навколишнього середовища - "зелені" ("Грінпіс").

Екологічний інтернаціонал Зеленого Хреста і Зеленого Півмісяця в даний час розробляє програму з вирішення проблеми "озонових дір" в атмосфері Землі. Однак слід визнати, що при досить різному рівні соціально-політичного розвитку держав світу міжнародне співробітництво в екологічній сфері ще досить далеко від своєї досконалості. Необхідно мати уявлення про нормальний і гранично допустимий стан біосфери, тобто вміти оцінювати наслідки будь-яких впливів на навколишнє середовище, контролювати їх і вносити необхідні корективи, розробляти і впроваджувати ресурсозберігаючі технології, навчитися заліковувати завдані природі рани.

2. Концепції подолання екологічних проблем в сучасній Україні

У новому тисячолітті в Україні, як і в усьому світі, проблеми, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища залишаються невирішеними, перейшли в категорію глобальних проблем людства і потребують негайного вирішення. Головною причиною невдач є економічна незацікавленість урядів багатьох держав та крупних підприємців у проведенні прозорої екологічної політики та діяльності, хоча деякі фундаментальні кроки в цьому напрямку були зроблені (наприклад, підписання Україною Кіотського протоколу), що є доказом визнання існуючих екологічних проблем, які ставлять під загрозу нормальне функціонування природи і як наслідок, існування людства на Землі. Забруднення повітряного басейну, скидання забруднених стічних вод і промислових відходів у річки і озера, забруднення навколишнього середовища за рахунок сільського господарства - ось неповний перелік проблем.

Незважаючи на те, що на охорону природи і раціональне природокористування щорічно витрачаються мільйони гривень, забруднення вод і повітря не зменшується. Тваринний світ нашої країни з-за

безгосподарного зберігання та вживання отрутохімікатів і мінеральних добрив, скидання стічних вод та відходів промислових підприємств в річки і озера скорочується за чисельністю і видовим складом. Багато тварин і риб уже занесені до Червоної книги.

Зокрема причинами і джерелами погіршення екологічного стану України, здоров'я людей, виникнення демографічної кризи виявляються такі:

- екстенсивне використання всіх видів природних ресурсів, що триває десятиліттями, без урахування можливостей до самовідновлення й самоочищення;
- перехимізація сільського господарства й нераціональні методи його організації;
- повна відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз всіх планів і проектів розвитку промислового господарства, енергетики, транспорту протягом пострадянського періоду;
- використання на переважній більшості виробництв застарілих морально й технічно технологій і устаткування;
- відсутність ефективних чинних законів про охорону навколишнього середовища й підзаконних актів для їх ефективної реалізації;
- відсутність постійної й об'єктивної інформації для широких мас населення про екологічний стан навколишнього середовища, причинах його погіршення, винуватців забруднення та заходів, прийнятих для поліпшення ситуації;
- надзвичайно низький рівень екологічної освіти не тільки широких мас населення, а й керівників підприємств, урядових організацій, загальна низька екологічна свідомість і культура;
- різке прискорення негативних економічних, соціально-політичних і екологічних процесів в Україні у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС;
- відсутність дійового державного контролю за виконанням законів про охорону природи й системи ефективного покарання на заподіювану шкоду навколишньому середовищу.

Аналіз динаміки екологічного стану України показує, що за останні п'ять років екологічна криза продовжує розвиватися, розростається, охоплюючи все більші території України. Цьому сприяють: майже повна відсутність асигнувань на природоохоронні міри у всіх галузях промисловості; відсутність контролю й практична безкарність знищуючої природу діяльності; зростання кількості й потужності техногенних аварій через тотальний знос обладнання й технологій на виробництвах, а також дуже низька ефективність очисних споруд, низький рівень екологічної освіти населення.

Під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація громадянського суспільства в Україні, його діяльність починає виходити на якісно новий, глобалізаційний рівень. Відбувається формування нової суспільно-політичної одиниці-глобального громадянського суспільства, основним елементом якого є неурядові організації, серед них займають місце

й природоохоронні організації. Саме тому діяльність екологічних організацій слід розглядати не тільки з суто екологічного, а й з правового аспекту, оскільки кількість таких організацій та якість їхньої діяльності свідчить про рівень розвитку громадянського суспільства в нашій державі та регулюється нормативно-правовими актами.

Характеризуючи діяльність екологічних організацій в Україні, не можна не звернутися до минулого. Початок відкриття екологічних організацій в Україні за типом західноєвропейських пов'язаний з розвитком міжнародного екологічного руху. У першій половині 1990-х рр., коли активність дружин з охорони природи радянського типу була мінімальною, в країні з'явилися представники міжнародних природоохоронних організацій. Починалося все з надання окремих "екологічних" грантів на вирішення окремих екологічних проблем, але з часом запрацювали систематичні програми, у Києві відкрились представництва різних міжнародних та всесвітніх природоохоронних організацій. Як приклади організацій, зареєстрованих на той час, можна привести наступні: українське відділення міжнародної організації "Грінпіс", Українську екологічну організацію "Зелений світ", Екологічний союз "Врятування від Чорнобиля", Національний екологічний центр України "Довкілля" тощо. З часом кількість екологічних організацій збільшувалась, були створені такі організації як "Українська молодіжна екологічна ліга", "Українське товариство охорони природи", "Фонд рятування дітей України від Чорнобильської трагедії", "Обласна екологічна асоціація "Зелений Рух Донбасу", "Дитяче екологічне об'єднання "Пролісок", Центр громадської дипломатії "Довкілля ХХІ" різноманітні обласні місцевих громадських рухів. З іншого боку багато організацій припинило свою діяльність, що свідчить про нестабільність екологічного руху в Україні.

Важливу роль у напрямку роботи екологічних організації є їх належність до одного з двох видів: вітчизняні та міжнародні екологічні організації, що в багатьох аспектах впливає на напрямок їх діяльності. Для екологічних організацій політико-лобістського характеру та організацій місцевої дії характерно спрямування діяльності на вирішення внутрішньодержавних проблем, в той час, як організації другого типу мають за мету розширення міжнародних зв'язків. Організації політико-лобістського характеру переважно є результатом діяльності тих організацій, що первинно виникли як реакція на Чорнобильську катастрофу, а зараз вони, розширивши сферу своїх пріоритетів, почали орієнтуватися на підтримку з боку держави. Ресурсні центри та організації місцевої дії переважно сформувались на основі тих, що виникли на хвилі демократизації суспільства.

Сучасний стан розвитку екологічних організацій характеризується спільними ознаками, які виявляють реальні проблеми їхнього функціонування. До таких ознак можна віднести відсутність цілісної стратегії діяльності, низький рівень організаційно-фінансового розвитку та негативне сприйняття українським суспільством. Слід зазначити, що такий стан справ характерний не тільки для вітчизняних екологічних організацій, а

й для екологічних організацій, що функціонують у Європейському Союзі. Річ у тому, що екологічні організації некомерційні, їх діяльність, в основному, ґрунтується на ентузіазмі активістів. Тому деякі екологічні організації приймають фінансову підтримку від урядів, що призводить до їх залежності від державних інститутів. Саме тому "Грінпіс" принципово відмовляється від фінансування будь-якими державними інститутами, що в певній мірі впливає на об'єктивність діяльності організації.

Щодо України, то діяльність екологічних організацій в цілому не можна назвати достатньо ефективною, оскільки, незважаючи на існування вище перелічених екологічних організацій, у суспільстві не виникає високої зацікавленості щодо екологічних проблем України та планети загалом, і, як наслідок, майже відсутнє екологічне виховання підростаючого покоління.

Однак найважливішою проблемою є недостатнє правове регулювання діяльності екологічних організацій, що перешкоджає налагодженню міжнародної екологічної співпраці (наприклад, неврегульованим залишається можливість використання коштів іноземних партнерів). Задля покращення ситуації необхідно розробити нормативно-правові акти, котрі б регулювали діяльність екологічних організацій; також необхідно надати можливість екологічним організаціям поширювати екологічну інформацію за допомогою ЗМІ (надавати певний обсяг ефірного часу на радіо, телебаченні бюджетним коштом); проводити різноманітні екологічні наукові конференції, олімпіади, конкурси тощо задля привертання уваги молоді до екологічних проблем і підвищення екологічної культури. Загалом сучасний стан та тенденції розвитку українських екологічних організацій відповідає тенденціям діяльності міжнародних екологічних організацій. Фахівці вважають, що для подолання екологічних проблем в Україні необхідно в першу чергу підвищувати рівень екологічної освіти населення України, і ввести великі матеріальні штрафні санкції за заподіювану шкоду навколишньому середовищу, як для промислових підприємств, так і для фізичних осіб. Матеріальна стимуляція таких заходів теж необхідна, але у вигляді великих податкових пільг тим підприємствам, які ставлять у себе очисні споруди високої ефективності, і які будуть строго стежити за кількістю стоків. Непрацююча молодь, студенти можуть прекрасно стежити за станом парків, чистотою населених пунктів, якщо їм платити за це. Активна пропаганда в засобах масової інформації про необхідність збереження природних ресурсів і висвітленні реального стану навколишнього середовища в Україні (щось подібне до телеканала Discovery) Паралельно із цими мірами варто збільшувати площу біосферних заповідників, національних парків, навіть якщо прийдеться значно скоротити площу експлуатованих земель.

Можна виділити наступні основні моменти при вирішенні екологічних проблем в Україні. По перше, це - екологічне виховання, просвіта, дбайливе ставлення до природи; по-друге, екологічна експертиза та широке інформаційне забезпечення; по-третє - раціональне природокористування; по-четверте - загальне роззброєння і використання вивільнених коштів на відновлення екологічної рівноваги.

Розвиток екологічної освіти в Україні йде двома паралельними шляхами - "формальна" освіта (у навчальних закладах) і "неформальна" (в межах громадських організацій, рухів та ін). При тій чи іншій формі освіти головна мета - змінити ставлення всіх членів суспільства до середовища існування, підвищити відповідальність по відношенню до природи, дати знання про те, як їй допомогти. Ще одним напрямком для вирішення екологічної проблеми, і може бути в перспективі найважливішим з усіх, є формування в суспільстві екологічної свідомості, розуміння людьми природи як іншої живої істоти, над якою не можна панувати без шкоди для неї та себе. Екологічне навчання і виховання в суспільстві повинні бути поставлені на державний рівень, проводитися з раннього дитинства. При будь-яких осяяннях, народжуваних розумом, і прагненнях, незмінним вектором поведінки людства має залишатися його гармонія з природою.

Екологічна революція переможе, коли люди зможуть зробити "переоцінку" цінностей, поглянути на себе як на невід'ємну частину природи, від якої залежить їх власне майбутнє і майбутнє їхніх нащадків.

3. Екоетика

Усвідомлення гостроти і масштабності екологічних проблем, виявлення їх глобального і регіонального характеру, створення екологічної освіти та просвіти створюють передумови для формування екологічної культури, в рамках якої взаємини людини і природи постають як етична проблема.

Стурбованість, ініційована насамперед значним техногенним впливом на природу, неодмінно актуалізує проблему взаємовідносин людини і природи, що пов'язується з "феноменом страху" перед знищенням земного життя. "Феномен страху", яким виступає глобальна екологічна криза, супроводжується деструктивними змінами в масовій свідомості людей і вимагає регламентації меж їх втручання в природне середовище та відповідальності за порушення природного балансу. Дискусії, присвячені осмисленню екологічних проблем, сьогодні переміщуються в епіцентр світової суспільствознавчої думки і стають невід'ємною частиною сучасних соціально-комунікативних процесів.

З огляду на те що до обговорення сучасної глобальної екологічної кризи долучаються всі сфери суспільного життя, вона поступово стає вихідним пунктом роздумів над світовими проблемами, концентруючи в собі суперечливі ідеї стосовно характеру майбутнього розвитку людства. З одного боку, утверджується технократичний підхід до осмислення екологічної кризи, згідно з яким її розв'язання вбачається в підвищенні рівня життя суспільства, економічному зростанні й інтенсивному використанні природних ресурсів. Другий - екологічний - підхід передбачає протилежну стратегію розвитку й спирається на інші світоглядні позиції, утверджуючи необхідність формування екологічної свідомості й вироблення нової стратегії моральної поведінки, яка б надавала нову шкалу цінностей у системі "суспільство - природа" і змогла захистити людство від наслідків глобальної екологічної кризи.

Провідну роль у зміні світоглядної парадигми сучасні дослідники віддають екологічній (природоохоронній) етиці, що являє собою міждисциплінарний напрямок дослідження і розглядається як керівництво в екологічних ситуаціях, що розширює межі спільності, органічно вводить природу до зони морального простору, формує установку на безмежну відповідальність людини за все живе і відображає існування екологічної свідомості.

Екологічна етика орієнтована на перегляд ціннісних основ цивілізації в напрямку цілісного розвитку людини і органічності її життєдіяльності. На відміну від економічного підходу до природи (на основі "вигідно" - "невигідно", "розумно" - "нерозумно"), екологічна етика орієнтує відносини з природою з точки зору дилеми "добре" - "погано".

Корінним питанням екологічної етики є питання про те, яке наше відношення до Природи: як до об'єкта (речі) чи суб'єкта (тобто до рівного собі, що має моральний статус і права). Екологічна етика існує лише тоді, коли ми відносимось до природи як до суб'єкта.

Як правило, екологічну етику розділяють на дві складові частини: філософську екологічну етику і нормативну екологічну етику. Нормативна етика стосується практичних питань, розробляючи етичні судження, правила і принципи наших відносин із природою, а також етичні оцінки. Більшість етичних суджень, що включають "погано - добре", "впливає", "повинні" чи "потрібно" - це нормативні вимоги. Нормативні судження явно або неявно звертаються до певних норм чи стандартів етичної поведінки. Велике значення нормативної екологічної етики - в розробці спеціальних етичних правил і етичних принципів поведінки. Етичні правила стосуються більш вузьких питань і іноді можуть суперечити одне одному.

Філософська етика припускає більш високий рівень узагальнень і абстракцій, на якому нормативні судження й оцінки, а також докази, що приводяться на їх користь, аналізуються й оцінюються. Це рівень загальних концепцій, ідей і теорій, на основі яких пояснюються і захищаються нормативні судження. *Філософська екологічна етика розробляє такі важливі поняття як "цінності природи", "права природи", "людські обов'язки перед природою", "благо природи" тощо.*

Екологічна етика має головні функції: руйнівну і творчу. Перша спрямована на те, щоб зруйнувати старі, споживацько-утилітарні стереотипи відносин людини з природою, численні антропоцентричні міфи і цінності, відмовитися від марнотратних і негуманних видів природокористування. Творчі функції екологічної етики спрямовані на вироблення нового, екологічного світогляду, що дозволяє успішно співіснувати людині і природі.

В екологічній етиці розроблені основні, базові принципи відносин людини із природою. Вони вказують, які дії ми морально зобов'язані здійснювати стосовно природи, або навпаки, утриматися від їх здійснення. Найбільший внесок у розробку цих принципів додав американський екофілософ Пол Тейлор:

- Принцип неспричинення шкоди чи збитків жодній істоті в навколишньому природному середовищі чи екосистемі. Цей принцип містить обов'язок не вбивати жоден організм, не нищити популяції живих видів, біотичні угруповання, екосистеми в цілому, а також обов'язок утримуватися від будь-яких дій, що можуть виявитися для них згубними.

- Принцип невтручання. Під цей принцип попадають два типи зобов'язань: одне вимагає утримуватися від яких-небудь обмежень волі окремих організмів, друге стосується загальної стратегії "руки геть" по відношенню до цілих екосистем і біотичних угруповань.

- Принцип порядності. Цей принцип закликає не обманювати, не порушувати довіри, не вводити в оману ніяку дику або свійську тварину.

- Принцип дотримання прав природи. Цей принцип вимагає поважати й дотримуватись прав природи.

- Принцип відшкодування. Цей принцип вимагає, щоб людина, яка заподіяла зло будь - якому природному об'єкту, була зобов'язана компенсувати нанесений збиток. Це може бути створення нових заповідників і заказників, збільшення їх території, допомога тваринам і рослинам, відновлення порушеної якості навколишнього середовища.

Концептуально близько до етики поваги до природи знаходиться етика благоговіння перед життям А. Швейцера. Альберт Швейцер вказував, що етичною, моральною людина може вважати себе тільки тоді, коли стане поважати будь-яке життя і приходити на допомогу будь-якому життю, що відчувається нещасним.

Екофілософи-біоцентристи Гудпастер і Етрильд, на відміну від Тейлора та Швейцера, вважають, що живі істоти не усі мають рівну моральну цінність. На їх думку бактерії і найпростіші мають мізерно малу моральну значимість, на відміну від вищих тварин, котрі мають значно більшу моральну цінність.

Філософські погляди руху захисту (звільнення) тварин знайшли свій розвиток наприкінці 60-х років XX століття, коли група випускників Оксфордського університету - філософів, психологів і теологів, еліти англійської й американської інтелігенції, висунула концепцію природних прав тварин. Тварини, вважали вони - здатні почувати і розуміти, вони мають такі ж потреби як і ми: залишатися живими, бути захищеними від страждань, задовольняти голод, спрагу, тому справедливості вимагає, щоб ці потреби тварин були задоволені. Лідерами в галузі прав тварин вважаються американський екоетик Том Ріган, що написав "Справу про права тварин", Пітер Сінгер (Австралія), автор книги "Звільнення тварин", Річард Райдер (Великобританія), психолог і теолог Ендрю Лінзі (Великобританія).

Ще одним напрямком екологічної етики можуть вважатися вишукування, пов'язані з людиною як біологічною істотою - **біоетика**. Термін "біоетика" ввів у 1971 році американський лікар Ренеселер Поттер. Біоетика досліджує - етичні проблеми використання методів генетичної інженерії (наприклад, створення гібрида людини і мавпи), моральна сторона абортів, клонування, трансплантації, біотехнологій, моральні сторони взаємодії між медиком і пацієнтом.

Слід зазначити, що є автори, які стверджують, що біоетика включає два аспекти: медичну біоетику, що розглядає питання ставлення до людських

істот (проблема абортів), і власне біоетику, що розглядає відношення людини до тварин, точніше, до істот, що здатні відчувати.

Сьогодні центральною проблемою екоетики є проблема екоетичного ідеалу. Під екоетичним ідеалом розуміють такі умови життя на Землі, за яких люди можуть дбати про свої особисті інтереси, у той же час дозволяючи багатьом співтовариствам живих істот у величезній різноманітності екосистем вести безперешкодне існування. При цьому роль людей полягає в тому, щоб направляти й контролювати свою поведінку відповідно до принципів екологічної етики.

Без сумніву, екоетичні принципи не є абсолютними, і заради їжі або інших важливих людських потреб їх доводиться порушувати. Однак, такі дії повинні викликати в людей глибокий жаль, щиросердне бажання відшкодувати збиток тим, хто уражений або скривджений. Тільки за таких умов можливе просування до етичного ідеалу. Нині перед людством нагальна необхідність повернення на новому рівні до гармонії людини з природою - створенню екологічного суспільства. Ідеал, до якого кличе екологічна етика, не може бути реалізований автоматично. Але в будь-якому разі майбутнє не може не включати екологічний вимір.

Питання для самоконтролю:

1. Якими є особливості екологічних проблем у високорозвинених країнах і країнах "третього світу"?
2. Простежте негативні зміни навколишнього середовища в різних країнах сучасного світу.
3. Фактори деградації і руйнування лісів на нашій планеті?
4. Якими ви бачте основні напрями екологічної політики в світі?
5. Яка проблема є центральною проблемою екоетики?